

ALISHER NAVOYINING SADDI ISKANDARIY DOSTONINING ADABIY, FALSAFIY VA AXLOQIY TAHLILI

Rishton tuman 2-sonli politexnikumi

ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Jabborova Dilorom Zohidjon qizi

ANNOTATSIYA Mazkur ilmiy maqola Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonining o'zbek adabiyotiga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi. Asar, o'zining she'riy ustaligi, didaktik mazmuni, axloqiy va falsafiy g'oyalari orqali o'zbek adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shgan. Maqolada dostonning badiiy-uslubiy xususiyatlari, metafora, allegoriya, taqqoslash kabi adabiy vositalarining mukammalligi va uning poetik boyligi yoritilgan. Shuningdek, maqolada "Saddi Iskandariy" asarining axloqiy va falsafiy mazmuni hamda Iskandar obrazining tarixiy va ma'naviy o'lchamlari tahlil qilinadi. Saddi Iskandariy dostonining o'zbek adabiyotiga ta'siri uning nafaqat badiiy, balki axloqiy, ma'naviy va falsafiy g'oyalari orqali ham seziladi. Asarda adolat, axloqiy to'g'rilik, yaxshilik va yomonlik tushunchalari keng ko'lamda qamrab olingan bo'lib, bu g'oyalar keyingi adabiyotda mustahkamlanib, zamonaviy o'zbek adabiyotining shakllanishida muhim o'rin tutgan. Maqolada Saddi Iskandariyning tarixiy va madaniy ahamiyati, shuningdek, uning Sharq adabiyotiga ta'siri ham yoritilgan. Maqola, umumiy tarzda, Alisher Navoiyning Saddi Iskandariy dostonini o'zbek adabiyoti, falsafasi va jamiyatining o'zgacha ko'rinishini aks ettirgan asar sifatida o'rganishga bag'ishlanadi. Asar orqali ilgari surilgan ma'naviy izlanishlar, insoniyatning yuksalishi va falsafiy izlanishlar zamonaviy o'quvchilar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

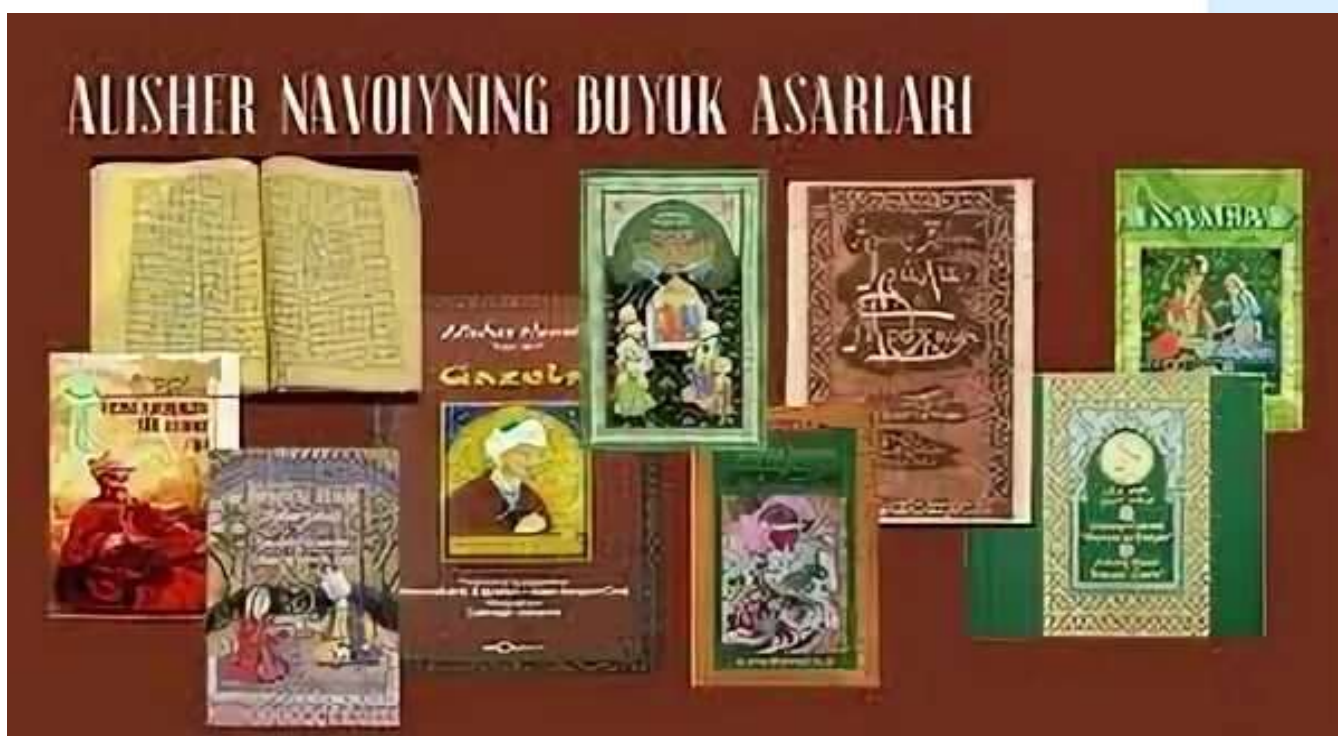
Kalit so'zlar: Ta'lim, tahlil, bilim, ma'naviy, ijtimoiy, pedagogik, zamonaviy;

Annotation. This scientific article analyzes the influence of Alisher Navoi's Epic "Saddi Iskandariy" on Uzbek literature. The work, through its poetic mastery, didactic

content, moral and philosophical ideas, has made a significant contribution to the development of Uzbek literature. The article covers the artistic-stylistic features of the epic, The Perfection of its literary means, such as metaphor, allegory, comparison, and its poetic richness. The article also analyzes the moral and philosophical content of the work "Saddi Alexander" and the historical and spiritual dimensions of the image of Alexander. The influence of the Saddi Alexander epic on Uzbek literature is felt not only through its artistic, but also through its moral, spiritual and philosophical ideas. The work covers a wide range of concepts of justice, moral correctness, good and evil, ideas that were consolidated in later literature and played an important role in the formation of modern Uzbek literature. In the article Saddi Alexander's historical and cultural significance, s

Key words. Education, analysis, knowledge, spiritual, social, pedagogical, modern;

KIRISH Alisher Navoiy (1441–1501) o‘zining adabiy merosi bilan nafaqat o‘zbek, balki butun turkiy xalqlarning eng buyuk mutafakkirlaridan biri sifatida tanilgan. Uning adabiy faoliyati va yozgan asarlari o‘zining badiiy yuksakligi, chuqur falsafiy g‘oyalari va yuqori axloqiy qiymatlari bilan e’tiborni tortadi. "Xamsa" to‘plamiga kirgan asarlari orasida "Saddi Iskandariy" dostonining alohida o‘rni bor. Bu asar, nafaqat o‘zining she’riy ustaligi bilan, balki uning ichki mazmuni va falsafiy tafakkuri bilan ham o‘ziga xosdir. Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy yuksalishi, adolatni ta’minlash va davlat boshqaruvi kabi muhim masalalarni o‘ta chuqur yoritgan. "Saddi Iskandariy" — Iskandar (Aleksandr)ning hayoti va siyosiy faoliyatiga bag‘ishlangan didaktik doston bo‘lib, uning maqsadi insoniyat uchun ahamiyatli o‘gitlar berishdir.

Navoiy, o'zining tasavvuridagi **Iskandarni** faqatgina tarixiy qahramon sifatida emas, balki uning orqali yuksak axloqiy fazilatlar va ma'naviy qadriyatlarni ifodalashni maqsad qilgan. Dostonni o'qib chiqqan kishi, faqatgina siyosiy yoki tarixiy voqealarni emas, balki insonning ichki kurashlari, dunyoqarashi va hayotga bo'lgan yondashuvlarini ham anglaydi. Navoiy ushbu doston orqali **Iskandarning** tarixi va davlat boshqaruvi bilan bog'liq masalalarni yoritib, **jamiyat** va **davlatni** boshqarishda muhim bo'lgan axloqiy me'yorlar va ma'naviy qadriyatlarni ilgari suradi. Asarda **Iskandarning** nafaqat qo'rqinchli qahramon sifatida tasvirlanishi, balki uning o'z yuksak maqsadlariga erishishdagi ruhiy izlanishlari va ichki kurashlari ham alohida e'tiborni tortadi. Bu esa, dostonning zamonaviy o'quvchilar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lishini ta'minlaydi. Navoiy o'zining she'riy yuksakliklaridan foydalangan holda, asarda **metafora**, **allegoriya** va **taqqoslash** kabi badiiy vositalar orqali o'zining falsafiy qarashlarini to'liq aks ettirgan. "**Saddi Iskandariy**" nafaqat o'zining didaktik mazmuni bilan, balki insonni ruhiy, ma'naviy va axloqiy jihatdan tarbiyalashdagi salohiyati bilan ham muhimdir. Dostonni o'qib chiqqan har bir inson

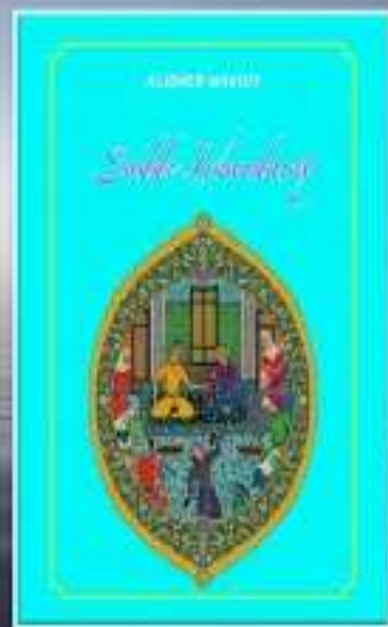
o'zini jamiyatdagi o'rni, axloqiy qoidalari va ma'naviy qadriyatlari haqida qayta o'ylashga majbur bo'ladi. Shuningdek, asar, nafaqat xalqni boshqarish va davlat boshqaruvi bo'yicha qimmatli o'gitlar berishi, balki insonning o'zini anglash va o'zining haqiqiy maqsadiga erishish yo'lida qanday qarorlar qabul qilish kerakligini ko'rsatishi bilan ham ahamiyatli. Navoiyning "**Saddi Iskandariy**" dostonidagi g'oyalar zamonaviy yoshlar uchun ham yuksak axloqiy o'gitlar bo'lib, bu asar o'zining ilmiy, adabiy va tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Asar, o'zining nafaqat tarixiy va siyosiy, balki **axloqiy, ma'naviy** va **psixologik** o'gitlari bilan insoniyat tarixidagi yuksak maqsadlarga erishishda o'ziga xos manba sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, "**Saddi Iskandariy**" nafaqat Navoiy adabiyotining eng yuksak asaridir, balki u barcha davrlar uchun muhim tarbiyaviy va falsafiy manba bo'lib qoladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA NATIJALARI *Asarning Adabiy Va Estetik Xususiyatlari.* "Saddi Iskandariy" dostonining asosan badiiy uslubi va she'riy ifodalari juda yuqori darajada. Navoiy bu asarida o'zining she'riy ustaligi bilan birga, murakkab **falsafiy tafakkur** va chuqur **insoniy tajribalarni** tasvirlaydi. Asar boshida **Iskandarning** qahramonlik xususiyatlari, uning donoligi va yuksak maqsadlari haqida so'z yuritiladi. Iskandar, tarixda eng katta imperatorlardan biri sifatida tanilgan, ammo Navoiy uning hukmronligi va siyosiy muvaffaqiyatlari orqali, shuningdek, insonning ichki dunyosini shakllantirish, adolat va haqiqatni izlash kabi falsafiy g'oyalarini ko'rsatgan. Navoiyning she'riy uslubi asar bo'yicha mustahkamdir: **metafora, taqqoslash** va **allegoriya** kabi badiiy vositalar orqali u o'quvchini jamiyat, axloq va inson tabiatining yuksak qirralari haqida o'ylashga undaydi. Masalan, Iskandar va uning atrofidagi obrazlar orqali Navoiy zamonining ijtimoiy va siyosiy muammolarini badiiy tarzda yoritgan. Didaktik Mazmuni va Axloqiy O'gitlar. "Saddi Iskandariy" ning asosiy mazmuni insonning maqsadi, yaxshilik va yomonlikni anglash, adolatni ta'minlash va davlat boshqaruvi bilan bog'liq axloqiy masalalarni o'rganishdir. Asarda Iskandar o'zining yuksak maqsadlari, mashaqqatli yo'li va ehtiyotkorlik bilan qarorlar qabul qilishdagi mahoratini ko'rsatadi.

Xamsa (nasriy bayoni)

**Saddi
Iskandariy**
(beshinchi doston)

Alisher Navoiy

Bu orqali Navoiy o'quvchiga ma'naviy kamolot, axloqiy ideal va insoniyatning haqiqiy maqsadini tushunishga yordam berishni ko'zlagan. Navoiyning didaktik yondashuvi shundaki, u nafaqat hukmdor sifatida Iskandarni tasvirlamaydi, balki uning maqsadlariga erishish yo'lida qarorlar qabul qilishdagi muammolarini, ikkilanishlarini va insoniy zaifliklarini ham ko'rsatadi. Bu elementlar, o'quvchini o'z hayotida to'g'ri qarorlar qabul qilishga undaydi va uning ruhiy rivojlanishiga yordam beradi. Falsafiy G'oyalar va Inson Ruhiyatini Tahlil Etish. "Saddi Iskandariy"da eng asosiy fikrlardan biri — insonning ichki dunyosini anglashdir. Asar davomida Iskandar o'zining mashaqqatli yo'llarini, urushlar va janglardagi g'alabalari bilan birga, ichki ruhiy

kurashini ham tasvirlaydi. Navoiy bu orqali shunday g'oyalarni ilgari suradi: **Adolat va insof**: Iskandar uchun **adolat** har narsadan muhimdir. U har bir qarorni o'z xalqining manfaatlarini hisobga olgan holda qabul qiladi. Bu Navoiy uchun eng yuqori axloqiy idealni anglatadi. Iskandar o'zining taqdiri va harakatlarini tenglashtirib ko'rmoqda. U har bir voqea va hodisani tasodif deb qabul qilmaydi, balki ular o'zining faoliyatiga bog'liq ekanligiga ishongan. Navoiy bu orqali insonning taqdirga qarshi kurashish haqidagi qarashlarini ifodalaydi. **Dunyoviy va ma'naviy yuksalish**: Iskandarning maqsadi faqatgina **dunyoviy muvaffaqiyat** emas, balki uning o'zi uchun ma'naviy kamolotga erishishdir. Bu uning hayotida muhim o'rin tutadi va Navoiy bu g'oyani asar davomida doimiy ravishda ta'kidlaydi. **"Saddi Iskandariy"** dostonining o'zbek adabiyotiga ta'siri, birinchi navbatda, uning **she'riy uslubi** va **janrlar taraqqiyotiga** qaratiladi. Navoiy dostonni yozishda o'zining klassik **she'riy uslubini** qo'lladi, bu uslub esa o'zbek adabiyotida muhim o'rin tutadi. U **masnaviy** janrida yozilgan bu asarda o'zining she'riy mahoratini yuqori darajada namoyon etdi. Navoiy ushbu asarida **metafora, allegoriya, taqqoslash kabi badiiy vositalarni mukammal** ishlatgan, bu esa **o'zbek she'riyatining rivojlanishiga** yangi qirralar qo'shdi. "Saddi Iskandariy"dagi she'riy uslubning mukammalligi keyinchalik boshqa o'zbek adabiyotshunoslari, shoirlar va yozuvchilarga katta ta'sir ko'rsatdi. Masalan, Navoiydan keyin yozilgan dostonlar va she'rlar uning **poetik uslubini** davom ettirdi va rivojlantirdi. **Didaktik va Axloqiy G'oyalar**. "Saddi Iskandariy" dostonidagi **didaktik** va **axloqiy g'oyalar** o'zbek adabiyotining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Navoiyning **axloqiy jihatlarni** ta'kidlashda juda yuksak mahorati asar orqali o'zbek adabiyotida yangi axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantirdi. Iskandarning xarakteri orqali Navoiy **axloqiy ideal** va **yaxshilikni** ilgari surgan bo'lsa, bu g'oyalar keyinchalik boshqa o'zbek adabiyot asarlarida, ayniqsa, **Qodiriy, Chulpon, Hamza** kabi yozuvchilarning asarlarida ko'rinish topdi. Shuningdek, Navoiyning **adolat, fazilat, vijdon** kabi axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilishi, o'zbek adabiyotidagi jamiyatni tarbiyalash va insoniy g'oyalarga urg'u berishning yangi yo'nalishini shakllantirdi. "Saddi Iskandariy"ning o'zbek adabiyotiga ta'siri nafaqat axloqiy, balki

falsafiy jihatdan ham chuqur bo'ldi. Navoiyning **Iskandar** orqali ilgari surgan ma'naviy va ruhiy izlanishlari, **insonning haqiqiy maqsadi, dunyo va ahirat muammolari** o'zbek adabiyotining tafakkuriy rivojiga katta hissa qo'shdi. Navoiy o'z asarida, ayniqsa, **insonning o'zligini anglash, taqdir va erkin iroda** kabi falsafiy g'oyalarni ko'tarib chiqqan. Bu g'oyalar o'zbek adabiyotining keyingi bosqichlarida ham muhim o'rin tutdi va **dunyoqarash** va **ma'naviyatga ta'sir** ko'rsatdi. Misol uchun, Navoiy singari faylasuflarning fikrlari keyinchalik o'zbek adabiyotining **ma'naviy rivojlanishiga** ijobiy ta'sir ko'rsatgan. "Saddi Iskandariy"ning o'zbek adabiyotiga ta'siri nafaqat o'zbek, balki **butun Sharq adabiyotiga** ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Navoiy o'zining **Saddi Iskandariy** asarini yaratish orqali, **Iskandarni** nafaqat Sharq xalqlari tarixining buyuk qahramoni sifatida, balki uning **axloqiy va ma'naviy izlanishlari** orqali ham ulug'lagan. Asarida Navoiy **Iskandarni** ideallashtirgan holda, uning falsafiy qarashlarini va insoniy xususiyatlarini juda murakkab tarzda ifodalagan. Bu, o'z navbatida, Sharq adabiyotida falsafiy dostonlarning rivojlanishiga yordam berdi. Keyinchalik, **Turkiya, Eron** va boshqa Sharq mamlakatlarida ham Navoiy asariga ta'sir etgan yirik yozuvchilar va shoirlar paydo bo'ldi.

XULOSA VA TAKLIFLAR Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki **Alisher Navoiy**ning "**Saddi Iskandariy**" dostonining o'zbek adabiyotiga qo'shgan hissasi ulkan va beqiyosdir. Bu asar, nafaqat o'z zamonasi, balki keyingi avlodlar uchun ham **didaktik, axloqiy, va falsafiy** ahamiyatga ega. Navoiy ushbu asar orqali insoniyatning eng yuksak maqsadlari — **ma'naviy kamolot, adolat va insonning ichki kurashi** haqida chuqur mulohazalar kiritgan. Bu g'oyalar va tasavvurlar o'zbek adabiyotining rivojlanishida katta ta'sir ko'rsatdi va bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Asar **Saddi Iskandariy** ning yuksak she'riy uslubi va badiiy vositalari, **metafora, allegoriya, taqqoslash** kabi adabiy texnikalarni mukammal qo'llash orqali, o'zbek she'riyatining yangi bir bosqichiga asos soldi. Navoiyning badiiy mahorati uning adabiy merosida o'ziga xos o'rin tutadi va bu meros, nafaqat o'zbek, balki butun turkiy xalqlar adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Navoiy she'riyatining yuksakligi va

badiiy qudrati, uning o'z zamonasining eng buyuk shoirlaridan biri sifatida tan olinishiga asos bo'ldi. **Saddi Iskandariy** asarida taqdim etilgan **Iskandar** obrazi, tarixiy qahramonlikdan tashqari, ma'naviy yuksalish, axloqiy to'g'rilik va insoniy fazilatlarining ideal tasviridir. Bu tasvir orqali Navoiy **insonning ichki dunyosini** va **ruhiy izlanishlarini** yoritdi. Iskandar o'zining hukmdorlik faoliyatida faqatgina tashqi dunyo bilan emas, balki ichki kechinmalari va falsafiy qarashlari bilan ham kurashadi. Bu, o'z navbatida, insoniyatning o'zligini anglash, haqiqiy baxtni topish va o'z maqsadlariga erishish yo'lida qanday to'g'ri qarorlar qabul qilish lozimligini tushunishga yordam beradi. **Didaktik** mazmuni bilan, "**Saddi Iskandariy**" o'zbek adabiyotida faqat badiiy asar sifatida qolib ketmasdan, balki axloqiy tarbiya, jamiyatni boshqarish, adolat va insof kabi insoniy qadriyatlarni targ'ib etgan muhim manba sifatida xizmat qiladi. Dostonning markazida **adolat, axloqiy ideal, yaxshilik** va **yomonlikni anglash** masalalari yotadi. Navoiy, Iskandarni nafaqat yurt boshqaruvchisi, balki muqaddas maqsadlar uchun kurashuvchi shaxs sifatida ko'rsatgan, bu esa jamiyatga o'git berishda juda muhim ahamiyatga ega. "**Saddi Iskandariy**" ning o'zbek adabiyotiga ta'siri nafaqat uning falsafiy g'oyalarida, balki **o'zbek tilining** boyishini va rivojlanishini ham ta'minladi. Navoiy ushbu asarda **o'zbek** tilining yuksak poetik imkoniyatlarini ko'rsatdi va o'zbek tilida ifoda etilishi mumkin bo'lgan murakkab falsafiy, ma'naviy va axloqiy masalalarni keng jamoatchilikka yetkazdi. Bu o'z navbatida, **o'zbek adabiyoti va madaniyatining** yangi bosqichga ko'tarilishiga zamin yaratdi. **Saddi Iskandariy** asari, shuningdek, **Sharq adabiyotiga** ham katta ta'sir ko'rsatdi. Navoiy nafaqat o'zining yuksak badiiy mahoratini, balki **Sharq falsafasi** va **dunyoqarashini** ham aks ettirishga muvaffaq bo'ldi. U **Iskandarni** nafaqat tarixiy shaxs, balki **axloqiy lider, ma'naviy qahramon** sifatida taqdim etdi. Bu g'oya keyinchalik **Turkiya, Eron**, va boshqa Sharq mamlakatlarida ham keng tarqaldi va ular o'z asarlarida Navoiyning **falsafiy** va **axloqiy** g'oyalaridan ilhom oldilar. Bugungi kunda **Saddi Iskandariy** dostonining axloqiy va falsafiy mazmuni zamonaviy yoshlar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. U **ma'naviy izlanishlar, insonning o'zligini anglash** va **jamiyatda o'z o'rnini topish**

masalalarida yuksak o'gitlar beradi. Asar nafaqat o'zbek adabiyotida, balki umumiy **Sharq adabiyotida** ham o'zgacha ahamiyat kasb etadi va uning falsafiy qarashlari bugungi zamon adabiyotida ham o'zining dolzarbligini yo'qotmaydi. Shuningdek, **Saddi Iskandariy** dostonining **tarixiy, madaniy** va **adabiy** ahamiyati doimiy ravishda o'rganilishi, tahlil qilinishi kerak. Ushbu asar, **Alisher Navoiy**ning nafaqat adabiy, balki **ma'naviy meros**ining ajralmas qismi bo'lib qoladi va o'zbek adabiyotining rivojida muhim ahamiyatga ega bo'lishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev, A. (1998). Turkistonda jadidchilik harakati: tarixi va tarbiya. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
2. Bendrikov K.E. "Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865- 1924гг.)" asarida "Shamsiya" (formal mantiq kitobi) va unga sharhlar XIII asrda, "Aqoid" – musulmon din aqidalarini bayon etuvchi kitob XII asrda, "Mantiq Tahzib" – mazmunida yunon falsafasining arabcha talqinini o'zida mujassam etuvchi dialektika kitobi - XVI asrda, Shariat – Qur'on va muqaddas rivoyatlar asosida bayon qilingan diniy, fuqarolik, jinoiy va boshqa davlat, jamiyat qonun qoidalari hamda xususiy axloq normalari to'plami VIII – IX asrlarda tuzilganligi keltirib o'tadi.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 11-jild. – Toshkent: Davlat milliy nashriyoti, 2005. – B. 110. Айтмамбетов Д.А. Дореволюционные школы в Киргизии. – Фрунзе: Илим, 1961. – С. 35.
4. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad "Xorazm jadid namoyandalari: hayoti, faoliyati va adabiy merosi" (Monografiya) "Milleniumus print" nashriyoti Urganch – 2024. 13 b.
5. Kim P.G. Uydirma va haqiqat // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 1989 yil 29 oktyabr.
6. Nazimov A. Qizlar tarbiyasi. – Toshkent: Kamalak, 1994. – B. 64; Olimat ul-banot. Muosharat odobi. – Toshkent: Mehnat, 1997. – B. 32.

7. Faxriddin B., No‘monbek A. ABS SISTEMASI BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNING TORMOZ SAMARADORLIGINI MATEMATIK NAZARIY TAHLILI //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – Т. 4. – №. 1. – С. 333-337.
8. Xuzriddinovich B. F. et al. ABS BILAN JIHOZLANGAN AVTOMOBILNI TORMOZ PAYTIDA O‘ZO‘ZIDAN VA MAJBURIY TEBRANISHLARINI TORMOZ SAMARADORLIGIGA TA‘SIRINI TAHLIL QILISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 4. – С. 81-87.
9. Karshiev F. U., Abduqahorov N. ABS BILAN JIHOZLANGAN M1 TOIFALI AVTOMOBILLAR TORMOZ TIZIMLARINING USTIVORLIGI //Academic research in educational sciences. – 2024. – Т. 5. – №. 5. – С. 787-791.
10. Qurbonazarov S. et al. ANALYSIS OF THE FUNDAMENTALS OF MATHEMATICAL MODELING OF WHEEL MOVEMENT ON THE ROAD SURFACE OF CARS EQUIPPED WITH ABS //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – Т. 4. – №. 8. – С. 45-50
11. Каршиев Фахридин Умарович, Н.Абдукажоров ИЗУЧЕНИЕ МИКРОСТРУКТУРЫ СТАЛИ В МАТЕРИАЛОВЕДЕНИИ//<https://www.iupr.ru/6-121-2024>
12. Xusinovich T. J., Ro‘zibayevich M. N. M1 TOIFALI AVTOMOBILLARNI TURLI MUHITLARDA TORMOZLANISHINI TAHLIL QILISH VA PARAMETRLARINI O‘RGANISH.
13. Махкамова Н.Р. Социально-нравственные и духовные процессы в Узбекистанском обществе конца XIX – начала XX вв. // Общественное мнение. Права человека. – Ташкент, 2001, №2(14). – С. 85-91.
14. Муминов И.М. Избранные произведения в 4-х томах. – Ташкент, 1976, Т.2. – С. 37.

15. Салижанова Г.Ф. Учебно-просветительские очаги в Туркестане, их общественное значение (конец XIX – начало XX вв.). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1998. С. 22.
16. Сравнение программ русско-туземных школ и новометодных мактабов. // Туркистон вилоятининг газети. 1915, №84, 85.
17. Шамсутдинов Р., Расулов Б. Туркистон мактаб ва мадрасалари тарихи. – Андижон: Мерос, 1994. – Б. 60.